

EYYUBİ HANEDANLIĞININ SON KALESİ HASANKEYF'İN DÜŞÜŞÜ

ALİ MIYNAT*

Özet

Bugün Güneydoğu Türkiye’de Batman ili sınırları içerisinde yer alan Hasankeyf, tarih öncesi dönemlere ulaşan bir geçmişe sahiptir. Özellikle Bizans imparatoru II. Konstantinos (327-361)’un topraklarını Sasani saldırılarından korumak amacıyla burada bir kale inşa ettirmesiyle yıldızı parlayan Hasankeyf, birçok devletin hâkimiyetine girmiştir. Ancak bunlardan sadece ikisinin payitahtlığını yapmıştır. Bunlar Artuklular ve Eyyubiler’dir. Bu çalışmada öncelikle şehrin Eyyubiler dönemi konu edilmiştir. İlk olarak, Hasankeyf’in Moğol istilası, İlhanlı tazyiki, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri, ayrıca Timurluların bölgedeki olumsuz faaliyetlerinden ne kadar etkilendiği ele alınacaktır. Daha sonra ise çalışmanın esas konusunu oluşturan Hasankeyf’in önce Akkoyunlu, ardından Osmanlı hâkimiyetine giriş süreçleri, detaylı olarak anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Hasankeyf, Hısn-ı Keyfa Eyyubi Devleti, Akkoyunlular, el-Melikü'l Âdil Halef, Safevîler, Yavuz Sultan Selim.*

Abstract

The Fall of the Ayyubids Dynasty’s Last Castle Hasankeyf

Hasankeyf, which is now located within the borders of Batman in the South-East region of Turkey, has a history going back to the prehistoric age. It became an important city after Konstantinos the Second, the Byzantine Emperor, founded a castle there in order to protect his territory against attacks of the Sassanids. Since then, it has been ruled by a lot of states. But it has just become the capital of the Artuqids and Ayyubids. This article will focus on the period of Hasankeyf which was ruled by Ayyubids. Firstly, we will deal with how Hasankeyf has been affected by Mongolian and İlhanids invasion, then the raids by the Qaraqoyunids, the Aqqoyunids, and even the Timurids. At the end, the period of when Hasankeyf was captured by Aqqoyunids and Ottoman State, which is main subject of this article, will be mentioned.

Key Words: *Hasankeyf, Hısn-ı Keyfa Ayyubid State, Aqqoyunids, el-Melikü'l Âdil Halef, Safevîler, Yavuz Sultan Selim.*

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü öğrencisi. alimiynat@hotmail.com

Geçmiş prehistorik dönemlere kadar uzanan Hasankeyf (Hisn-ı keyfa), özellikle Bizans-Sasanî çatışmalarında önemli bir mücadele sahası olmuş ve iki devlet arasında birçok kez el değiştirmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırında yer alan, Sasaniilere karşı mühim bir uç şehri olma vasfını taşıyan bu şehir, Bizans İmparatoru II. Konstantinos (337-361)'un burada bir kale yaptırmasıyla¹ daha da stratejik bir hüviyet kazanmıştır. Ancak Hasankeyf, Türk Artuklular'ın burayı merkezleri yaptıkları 1102 yılına kadar, uzun zaman bir uç kalesi olmanın ötesine geçememiştir.

Bu tarihten itibaren yüz yirmi yıl Artuklular'ın başkentliğini yapan Hasankeyf, 1232 yılında iki yüz atmış dört yıl gibi uzun bir süre payitahtlığını yapacağı Eyyubiler'in hâkimiyetine girmiştir. Artuklu ve Eyyubi dönemlerinde yıldızı parlayan Hasankeyf, en müreffeh zamanlarını XII ile XVI. yüzyıl arasında kapsayan bu devirde yaşamıştır. Bu dönemde Hasankeyf'de çok sayıda eser inşa edilmiş olmakla birlikte, bunların sadece bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir².

Hasankeyf, Eyyubi hâkimiyetini yaşadığı devirde birçok kez yağma ve talan hareketlerine maruz kalmıştır. Onun Eyyubiler döneminde karşılaştığı ilk büyük tehdit, Anadolu'yu kasıp kavuran Moğol istilası olmuştur. 1258 yılında Bağdat'a ulaşan Hülagu, burayı ele geçirip, Abbasi hilafetine son vererek, İslâm dünyasını derinden sarsacak bir olaya imza atmıştır. Kendisi bir taraftan istila hareketine devam ederken, diğer taraftan oğlu Yeşmut'u Hasankeyf'in de içinde bulunduğu Diyar-ı Bekr'in alınmasıyla görevlendirmiştir. Yeşmut, 658/1260 yılında Diyar-ı Bekr bölgesine gelmiş, Hasankeyf de dahil olmak üzere bir çok yeri işgal etmiştir³. Bu işgal hareketinde Hasankeyf'in durumu hakkında detaylı bir bilgiye sahip değiliz. Ancak şunu biliyoruz ki Hasankeyf Eyyubi hâkimi el-Melikü'l Muvahhid Takıyyeddin Abdullah (1249/1294), bu durum üzerine, hem canını hem de topraklarını kurtarabilmek için derhal Hülagu'nun huzuruna çıkmış ve ona bizzat bağlılığını bildirmiştir. Hülagu da onun bu tavrından oldukça memnun kalmıştır. Böylece Muvahhid, Hülagu'ya itaatini arz ederek, Hasankeyf'teki hâkimiyetine devam etme şansına sahip olmuştur⁴. Ancak

¹ Mor Yakup veya Salahlı Yakup'tan naklen bkz. *Tur Abdin Tarihi*, 16; ayrıca krş. Honigmann 1970, 4 ve Palmer 1990, xxii.

² Bu konuda detaylı bilgi için bkz.; Yurttaş 1991; Zengin 2001; Mıynat 2008.

³ Nuzhetü'n Nâzır ve Rahetü'l Hâtır (Hisn Keyfâ Vekâyinâmesi), Viyana Ktp., Mxs 355, vrk. 15b vd.

⁴ *el-Alâku'l III/II*, 535; *Hisn-ı Keyfa Vekâyinâmesi*'nde Hülagu'nun Muvahhid'e, hangi nesebe ait olduğunu sorduğu, onun Eyyubi ailesinden olduğunu öğrenince de ona iyi muamele ettiği belirtilmiştir (*Hisn-ı Keyfa Vekâyinâmesi*, vrk. 17a). Ancak burada Hülagu'yu memnun eden durumun, onun Eyyubi ailesine ait olması değil, kendisine itaatini arz etmesi olsa gerektir. Çünkü Hülagu'nun diğer Eyyubi meliklerine aynı hoş görüyü göstermediği bilinmektedir. Yine aynı eserde Hasankeyf Eyyubi melikine Hülagu'nun iyi muamelede bulunma nedeninin melikin henüz çocuk yaşta bulunmasından olabileceği de belirtilmektedir (*Hisn-ı Keyfa Vekâyinâmesi*,

bölgedeki birçok emir onun kadar şanslı olmayacaktır. Örneğin Moğol istilasına karşı şehri savunmayı düşünen Meyyafârikin'in hâkimi el-Melikü'l Kâmil Muhammed öldürülmüş, onun ölümüyle Eyyubîler'in Cebel ve Sincar kolu son bulmuştur⁵. Aslında Eyyubîler'den kalan tüm meliklikler, Moğol istilasından paylarını almışlardır. Bunlar Moğol etkisi azaldığında, toparlanmaya çalışsalar da birçoğu Memlûk Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir⁶. Muvahhid'in izlediği siyaset sayesinde Hasankeyf Eyyubîleri, hem kendi bölgesindeki emirliklere, hem de diğer Eyyubî melikliklerine göre, bu istilayı en az zararlarla atlataban kesim arasında yer almışlardır. Hasankeyf, Moğolların bu istila hareketinden usta siyasî manevralarla kurtulmayı başarsa da, XIII. yüzyılın sonları ve XIV. yüzyılın başlarında, İlhanlıların baskı ve tazyiklerinden çok olumsuz etkilenmiş, şehir harabeye dönmüştür. *Hisn-ı Keyfa Vekâyinâmesi*'nin bildirdiğine göre, bir ara şehrin durumu o kadar kötüleşmiştir ki Hasankeyf Eyyubî melikleri bile mağaralarda oturmak ve idareyi buradan sağlamak zorunda kalmışlar, insanlar harabelerin üzerinde çeşitli spor oyunları oynar duruma gelmişlerdir⁷.

Diğer taraftan XIV. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde, Hasankeyf'in içinde bulunduğu bölgede yeni bir güç kendini göstermiştir. Bu güç Karakoyunlu Türkmenleri'dir. Hasankeyf, İlhanlılara tabi olarak kışın Musul bölgesinde kışlayan, yazlarını da Van Gölü kıyısındaki Erciş'te geçiren Karakoyunluların⁸ göç güzergâhı üzerinde bulunmaktadır. Bu nedenle Hasankeyf Eyyubîleri ile Karakoyunlu Türkmenleri birçok kez karşı karşıya gelmiş, iki taraf arasında bazen şiddetli çatışmalara varan olaylar yaşanmıştır.

Hamdullah Mustevfi, 1339 yılında tamamladığı, bölgenin iktisadî yapısı hakkında önemli bilgiler veren eserinde, Hasankeyf için: "*Eskiden büyük bir kasabaydı. Ancak şimdi büyük bölümü harabe durumda. Buna rağmen burada halen iskân edenler var. Buranın geliri ise 82.500 Dinar'dır.*"⁹ demiştir. Mustevfi'nin verdiği bilgilerden de anlaşılacağı üzere Hasankeyf'in durumu, XIV. yüzyılın ilk yarısında hiç de parlak değildir. Yine müellifin Hasankeyf için verdiği yıllık gelir miktarı, çevresindeki birçok merkezin yıllık gelirlerinden daha düşüktür. Bunun en önemli nedeni hiç şüphesiz İlhanlıların şehir üzerindeki olumsuz faaliyetleridir. Diğer taraftan Karakoyunlu Türkmenlerinin Hasankeyf Eyyubî topraklarında konaklamaları, bunun beraberinde yaptıkları

vrk. 19a); ayrıca bkz. Cahen 1955, 67; Roux 2001, 335.

⁵ Spuler 1987, 69; Roux 2001, 335; Yuvalı 1998, 474.

⁶ Bu konuda bkz. Bosworth 2005, 115-118.

⁷ *Hisn-ı Keyfa Vekâyinâmesi*, vrk. 39a.

⁸ Sümer 2001, 434.

⁹ *Nuzhetu'l- Kulûb*, 103.

yağma ve talan hareketleri, ayrıca Kürt aşiretlerinin isyan girişimleri de şehrin harabe duruma düşmesine neden olmuştur.

İlhanlı hükümdarı Ebu Said'in erkek evlat bırakmadan ölümüyle (1335), İlhanlılar'da meydana gelen çözülmeye faydalanan Karakoyunlular, özellikle Musul ve Van Gölü yöresinde güçlerini artırmışlardır¹⁰. Diğer taraftan Hasankeyf'teki Eyyubi hâkimiyetini yirmi yıl kadar kesintiye uğratabilecek Akkoyunlular ise XIV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren tarih sahnesinde aktif rol oynayan Timur'un izlediği politikanın bir ürünü olarak, ondan gördükleri destek ve teşviklerle bölgede nüfuzlarını artırma imkânı bulmuşlardır. Bu tarihten sonra Akkoyunlu beyi Kara Yülük Osman ile Karakoyunlu beyi Kara Yusuf arasında Diyar-ı Bekr bölgesindeki topraklara sahip olmak için, ciddi çatışmalar yaşanmıştır. Kara Yülük Osman bu rekabette arkasını sağlama almak için Timur (öl. 1405)'a yanaşmış ve ona itaatini bildirmiştir. Bunun mükâfatı olarak, Timur tarafından Diyar-ı Bekr bölgesinin fethiyle görevlendirilmiştir.

Ebu'l Mefâhir Süleyman döneminde Hasankeyf Eyyubileri için en önemli tehditlerden biri de Timur olarak görülmektedir. XIV. asrın son çeyreğinde Timur'un nüfuzu artmış, Yakın Doğu'ya seferler düzenlemiştir. Bahsedildiği üzere Timur'un hizmetinde yer alan Akkoyunlu Devleti'nin de kurucusu olan Kara Yülük Osman, Timur tarafından Diyar-ı Bekr'in fethiyle görevlendirilmiştir. Peki bu fetih hareketinde Hasankeyf'in durumu nedir? Hasankeyf bir istilaya uğramış mıdır? Kara Yülük Osman, Mardin kuşatmasından sonra İbrahim Bey'i donatarak Hasankeyf ve ona bağlı diğer yerleri alması için sefere göndermiştir¹¹. İşte bu aşamada, Hasankeyf Eyyubi meliki Ebu'l Mefâhir Süleyman, Timur'un Ruha'ya vardığını öğrenmiştir. Daha sonra ki gelişmeleri, Timur döneminin en önemli tarihçilerinden Nizamüddin Şami şöyle anlatmaktadır: "*Hasankeyf sultanı, burada gelip, başını ubudiyet eşiğine koydu, in'am ve ihsana nail oldu*"¹². Neticede Hasankeyf Eyyubi meliki, Timur'la her yıl belirli bir vergi ve asker vermesi karşılığında anlaşma yapmıştır¹³. Ayrıca Timur'un hizmetine girdiği gibi, 799/1396 yılındaki Anadolu ve Suriye seferine müttefik olarak da katılmıştır¹⁴. Ebu'l Mefâhir Süleyman böylelikle tahtını kaybetmediği gibi topraklarının yağmalanmasından da kurtulmuştur. Timurlular'ın bölgedeki faaliyetleri Timur'un hâkimiyet yıllarıyla sınırlı kalmadığı gibi, Hasankeyf Eyyubileri'nin de geçen zaman

¹⁰ Aka 1990, 295-296.

¹¹ *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 44.

¹² *Zafernâme*, 178; Şeref Han Bitlisi de Nizamüddin Şami'nin eserindeki bilgileri tekrarlamıştır; ayrıca bkz. Cahen 1955, 82; Turan 1980, 197-198.

¹³ *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 44.

¹⁴ Turan 1980, 198.

içerisinde onlara karşı izlediği barışçıl politikada da bir değişim yaşanmamıştır. 1421 yılına gelindiğinde Timurlu Devleti hükümdarı Mirza Şahrüh (1405-1447)'un Karakoyunlu Kara Yusuf'un yaptıkları saldırıları püskürtmek için Van kıyılarına kadar geldiğinde Hasankeyf melikinin de tıpkı bölgedeki bir çok bey gibi itaatini arz etmek için onun huzuruna gelmesi bu iddiayı desteklemektedir¹⁵.

XV. yüzyıla gelindiğinde Hasankeyf Eyyubileri için en büyük tehdit Akkoyunlular olmuştur. Şöyle ki Uzun Hasan (1453-1478), 1453 yılında kardeşi Cihangir'i saf dışı bırakıp Akkoyunlu tahtına çıktığında, Hasankeyf Eyyubi hâkimi el-Melikü'l Kâmil II. Ahmed (1452-1455)'e boyun eğdirmiştir¹⁶. Uzun Hasan'ın en büyük emellerinden bir tanesi mevsimlik göç yolları üzerinde yer alan, aynı zamanda önemli bir ticaret merkezi durumunda olan Hasankeyf'i ele geçirmektir¹⁷. Bu hedefine ulaşma noktasında ilk adımı böylece atmıştır.

Ebu Bekr-i Tihrani'nin verdiği bilgilere göre, Hasankeyf'teki taht mücadelesinde, Akkoyunlu Uzun Hasan'ın el-Melikü'l Kâmil II. Ahmed'i, Karakoyunlu Cihanşah Mirza (öl. 1467)'nin ise el-Melikü'l Âdil Halef'i desteklediğini görüyoruz. Yine Ebu Bekr-i Tihrani, Uzun Hasan'ın 1455 yılında, el-Melikü'l Âdil Halef'i tahtan indirerek yerine el-Melikü'l Kâmil II. Ahmed'i geçirdiğini, ancak kısa süre sonra el-Melikü'l Âdil Halef'in iktidarı tekrar ele geçirdiğini belirtmektedir¹⁸. Dolayısıyla söz konusu tarihten önce el-Melikü'l Kâmil II. Ahmed'in amcasının oğlu el-Melikü'l Âdil Halef, Hasankeyf'te iktidarı ele geçirmiştir. Ancak el-Melikü'l Âdil Halef'in Hasankeyf'te tahtı ilk olarak ne zaman ele geçirdiği noktasında kesin bir bilgiye sahip değiliz.

Amcasının oğlu el-Melikü'l Kâmil II. Ahmed'i saf dışı bırakarak Hasankeyf'te tahtta çıkan el-Melikü'l Âdil Halef (1455-1462)¹⁹, hâkimiyetinin

¹⁵ *Şerefnâme*, 179. Söz konusu kaynakta bu olay, el-Melikü's Salih I. Halil dönemi olayları içerisinde anlatılmışsa da, 824/1421 yılında Hasankeyf Eyyubi tahtında, Ebu'l Mefâhir Süleyman bulunmaktadır.

¹⁶ Woods 1993, 146; Ayrıca Woods, el-Melikü'l Kâmil II. Ahmed'den Memlûk sultanı el-Melikü'z Zahir Seyfeddin Çakmak (842-857 / 1438-1453) ya da el-Melikü'l Eşref İnal (857-865 / 1453-1461)'a gönderilen bir mektubun içeriğinden bahsetmiştir. Bu mektuba göre Hasankeyf Eyyubi meliki Uzun Hasan'ın yağmalarından, bölgedeki siyasal kaostan bahsetmiş, daha sonra huzur ve güvenliği sağlamak için Memlûk Devleti'nin buraya müdahale etmesini istemiştir (Woods 1993, 159-160, n. 68).

¹⁷ Woods 1993, 145.

¹⁸ *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 148, 151; Hasankeyf'te yer alan Sultan Süleyman Camisi'nde 859/1455 yılına ait bir kitabede el-Melikü'l Kâmil II. Ahmed'in adının geçmesi, onun bu tarihte Hasankeyf Eyyubi tahtında olduğunu gösteren önemli bir belgedir (Yurttaş 1991, 112).

¹⁹ *Şerefnâme*, el-Melikü'l Halef'in Kürtçe "*Çavsor Halef*", Türkçe ifadeyle "*Kırmızı Gözlü Halef*" namıyla meşhur olduğunu kaydetmiştir (*Şerefnâme*, 179).

ilk yıllarında bahsedildiği üzere el-Melikü'l Kâmil II. Ahmed ile iktidar mücadelesine girişmiş, Karakoyunlu Cihanşah Mirza'nın da desteğini almıştır. Ancak diğer taraftan Hasankeyf'deki Eyyubî hâkimiyetini kesintiye uğratacak Akkoyunlu Uzun Hasan'ın da hedefi olmuştur.

Daha önce bahsedildiği üzere Uzun Hasan 1453'te kardeşi Cihangir'i başkent Amid'den uzaklaştırıp, tahta kendisi geçmiştir. Bunun üzerine Cihangir buradan Mardin'e giderek Mardin Kalesi'ni işgal etmiştir²⁰. İşte bu sırada Karakoyunlu Rüstem-i Tarhan, Mardin'i kuşatması için Hasankeyf Eyyubi hâkimi el-Melikü'l Âdil Halef'in komutasında bir ordu hazırlamıştır. Uzun Hasan bu haberi Kadı oğlu Ali'nin elçiliğinde kardeşi Cihangir'e bildirmiş, saldırılara karşı tedarikli ve hazır olmasını salık etmiştir. Bu kuşatma, el-Melikü'l Âdil Halef'in kuvvetlerinin başarısı, Cihangir'in bozgunuyla sonuçlanmış, ayrıca Akkoyunlular'dan önemli kişiler esir alınmıştır²¹.

Bütün bu gelişmeler yaşanırken, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri'nin dışında, XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren bölgenin siyasetinde kendisine yer bulan Safevîler'in de Hasankeyf üzerinde çeşitli hesaplarının olduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Cüneyd Trabzon öntünden çekildikten sonra 1456 yılında Hasankeyf'e gitmiştir²². Şeyh Cüneyd ile Karakoyunlu Cihanşah Mirza arasındaki düşmanlığı bilen Uzun Hasan, Hasankeyf'teki Şeyh Cüneyd'e bir mektup göndererek dostluk ve saygı gösterisi yapmıştır. Şeyh Cüneyd bu mektubu alınca çok memnun olmuştur. Hatta onunla görüşmüş; Uzun Hasan, Hatice adlı kız kardeşini eş olarak Şeyh Cüneyd'e vermiştir (864/1459-1460)²³. Burada Hasankeyf Eyyubileri için ilginç olan noktalardan biri, el-Melikü'l Âdil Halef'in, Karakoyunlu Cihanşah Mirza ile sürekli ittifak kurmasına karşın, niçin onun düşmanı olan Şeyh Cüneyd'i Hasankeyf'te misafir ettiğiidir. Acaba Cihanşah Mirza'nın meliklik üzerinde artan nüfuzunu azaltmak için başka müttefikler bulmayı mı düşünmüştür? Bunun cevabını kaynaklardan açık bir şekilde öğrenemesek de, el-Melikü'l Halef'in bu siyasetiyle, Karakoyunlu Cihanşah Mirza'nın kendisi üzerindeki gücünü kırmak istediği açıktır. Burada, ileride daha da hararetlenecek olan Safevî bahsine ara verip, Akkoyunlular'ın Hasankeyf'i ele geçirme sürecini anlatalım.

Daha önce değinildiği üzere, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın en önemli amaçlarından bir tanesi mevsimlik göç yolları üzerinde bulunan Hasankeyf'i alarak, bu güzergâhın güvenliğini ve emniyetini sağlamaktır. Diğer taraftan Uzun Hasan, kendi döneminde önemli bir ticaret merkezi olan

²⁰ Hinz 1992, 24-25; Erdem 2007, 343.

²¹ *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 121.

²² Hinz 1992, 226.

²³ *Ahsenü't Tevârih*, 394-395.

Hasankeyf'i ele geçirerek, Tebriz'i Halep ve Bursa'ya bağlayan ticaret yolunun yönetimini de ele geçirmeyi istemektedir²⁴.

Ancak Hasankeyf üzerinde emelleri olan tek güç Akkoyunlular değildir. Karakoyunlular da Hasankeyf'de hâkimiyetlerini tesis etmek için planlar yapmaktadırlar. Akkoyunlu hâkimi Uzun Hasan, Erzincan'ı almak için saldırıya geçeceği esnada, Karakoyunlu hâkimi Cihanşah Mirza'nın Hasankeyf'i aldığı, kaleyi de zapt etmekle meşgul olduğu haberini almıştır. Cihanşah Mirza ayrıca, yanında bulunan el-Melikü'l Âdil Halef'e şehre girme izni vermiştir. Bunun üzerine Uzun Hasan Erzincan'ı alma niyetinden vazgeçip, derhal Hasankeyf'e giderek şehri kuşatma altına almıştır. el-Melikü'l Âdil Halef ise bu esnada şehrin iç kalesini kuşatmaktadır. Uzun Hasan ise kale halkına sürekli yiyecek- içecek ve askerî yardım yaparak dirençlerini canlı tutmaya çalışmıştır. Bu arada kale yöneticisi el-Melikü'l Kâmil II. Ahmed, Uzun Hasan'ın askerlerinden çekindiği için askerinin tamamını şehre bırakmamakta, kalenin onların eline geçmesinden korkmaktadır²⁵. Uzun Hasan şehri kuşatmaya devam ederken, Karakoyunlu cephesinde bazı gelişmeler yaşanmış, Ebu'l Kasım Babür Mirza b. Baysungur b. Şahrüh Bahadır'ın Karakoyunlular'ı buralardan uzaklaştırmak için Irak'a girdiği öğrenilmiştir. Cihanşah Mirza, Irak'ta ortaya çıkan bu tehlikeyi bertaraf ettikten sonra, Erzincan civarına yönelmiştir. Bunun üzerine Uzun Hasan, kendisinin Hasankeyf üzerindeki planlarını tehdit eden bu gelişme karşısında, Hasankeyf kuşatmasını bir anlaşma ile sonuçlandırma yoluna gitmiştir. Uzun Hasan savaşı barışla neticelendirmek için el-Melikü'l Âdil Halef'e 10 men altın ve 50 men gümüş göndermiş, buradan yaylağa hareket ederek, Batman'a geçmiştir²⁶.

Son durum el-Melikü'l Âdil Halef'in lehine sonuçlanmış gibi görünmektedir. Ancak Hasankeyf'te sular durulmamış, Karakoyunlu Cihanşah Mirza'nın desteğini alan el-Melikü'l Âdil Halef ile Akkoyunlu Uzun Hasan'ın şehirde valisi konumunda olan el-Melikü'l Kâmil II. Ahmed arasında yönetimi ele geçirme savaşı tüm hızıyla devam etmiştir.

Uzun Hasan ise kendi topraklarındaki asayişli sağlanmış olduğu esnada, Hasankeyf'teki el-Melikü'l Âdil Halef'ten bir yardım talebi almıştır. el-Melikü'l Âdil Halef Uzun Hasan'a, Muhammed-i İnak Halil'in Hasankeyf Köprüsü'nden rüşvet aldığını, bu durumun giderilmesi için kendisine yardım etmesini istemiştir²⁷. Uzun Hasan, durumu araştırdıktan sonra suçlu bulunduğu

²⁴ Woods 1993, 145; Tufan 1997, 32.

²⁵ *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 147.

²⁶ *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 147-148.

²⁷ el-Melikü'l Âdil Halef'in Uzun Hasan'dan yardım isterken daha önce aralarında yapılan anlaşmaya güvenerek bu talebi yaptığı ya da bu talebin ondan değil de asayişsizlikten bunalan

Muhammed-i İnak Halil'i hapsedmiştir. Daha sonra şehir halkına: “Eğer Karakoyunlu’dan biri gelirse, ben onun yönetimine razı olmam” diye haber gönderince şehir halkı, Karakoyunlular tarafından desteklenen el-Melikü’l Âdil Halef’i tahttan indirip yerine el-Melikü’l Kâmil II. Ahmed’i çıkarmışlardır²⁸.

el-Melikü’l Kâmil II. Ahmed’in Hasankeyf idaresindeki günleri kısa sürmüş, el-Melikü’l Adil Halef şehri tekrar ele geçirmiştir (1455). Uzun Hasan, el-Melikü’l Âdil Halef’in şehri tekrar ele geçirdiğini öğrenince oğlu Halil komutasında bir orduyu donatarak Hasankeyf’i kuşatması için yola çıkarmıştır. Uzun Hasan ise daha sonra kuşatmaya katılmayı planlamaktadır. Akkoyunlu ordusu Amid’e uğradığı esnada, el-Melikü’l Âdil Halef durumun ciddiyetini anlamıştır. Bu gelişmeler üzerine el-Melikü’l Adil Halef’in tepkisini Ebu Bekr-i Tihranî şu şekilde aktarmıştır: “*el-Melikü’l Âdil Halef, bu durumu öğrenince, lâyük hediyeler gönderdi. Hizmetleri yerine getirdi. Her yıl vermeyi kabul ettiği vergiyi artırdı. Bu taahhütünden dolayı ordu Hasankeyf’ten Siirt’e yöneldi*”²⁹. Böylece el-Melikü’l Adil Halef, Hasankeyf Eyyubi meliki olarak kalmaya devam etmiş, Akkoyunlular’a karşı şehri korumayı bilmiştir.

Böylelikle Hasankeyf hâkimi olarak başta kalmayı başaran el-Melikü’l Âdil Halef, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan’a itaatini bildirmiştir. Bu durum tâ ki 1462 yılına kadar, yani el-Melikü’l Âdil Halef’in Uzun Hasan’a tabi olan Siirt’i ele geçirdiği zamana kadar devam etmiştir. Erzincan’da bulunduğu sırada bunun haberini alan Uzun Hasan, el-Melikü’l Âdil Halef’e şehrin asıl sahibinin kendileri olduğunu ve dolayısıyla şehri teslim etmeleri gerektiğini bildiren bir uyarı mektubu göndermiştir. Bu uyarıyı el-Melikü’l Âdil Halef pek dikkate almamıştır. Bunun üzerine Uzun Hasan yedi yıl öncesinde olduğu gibi, ancak bu sefer dönüşü olmayacak bir kuşatma için oğlu Halil komutasında bir ordu hazırlayarak Hasankeyf’e göndermiştir. Halil burayı uzun süre kuşatmışsa da alamamış, fetih gerçekleşmeyince, oğlunu geri çağıran Uzun Hasan bizzat kendisi harekete geçmiştir³⁰. İşte tam bu esnada, kuşatmanın seyrini ve dolayısıyla Hasankeyf’in de kaderini değiştiren bir olay gerçekleşmiştir. Hasankeyf hâkimi el-Melikü’l Âdil Halef, hamamda olduğu bir esnada amca çocukları Zeynel Abidin ile Melik Eyyub tarafından bir suikaste uğramış, öldürülmüştür³¹.

şehir halkından geldiği düşünülebilir. Çünkü el-Melikü’l Âdil Halef, Uzun Hasan’ın bu şehri ele geçirmek istediğini ve kendisinin yönetimine karşı olduğunu bilmektedir.

²⁸ *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 148; ayrıca bkz. Woods 1993, 146-147; Erdem 2007, 82.

²⁹ *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 151; ayrıca bkz. Woods 1993, 147; Erdem 2007, 82.

³⁰ *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 237.

³¹ Ebu Bekr Tihrani, bu olayı Seyyidu’l Meczubin Baba Abdurrahman’a ait bir anekdotla aktarır. Bu anekdotta Baba Abdurrahman kılıcını çekip Hasankeyf tarafını göstererek “*Seni öyle*

Hasankeyf'de Akkoyunlu Hakimiyeti

Hasankeyf'te bu gelişme yaşanırken, Uzun Hasan harekete geçerek, Hasankeyf'e ulaşmıştır. Uzun Hasan, vakit kaybetmeden kuşatmayı başlatmış, el-Melikü'l Âdil Halef'in öldürülmesiyle direnci kırılan şehri kolayca ele geçirmiştir. Ardından ilk iş olarak el-Melikü'l Âdil Halef'in katilleri Zeynel Abidin ve Melik Eyyub'u idam etmiş³², Hasankeyf'deki emirlerin birçoğunu öldürmüş, onlardan geri kalanları beraberinde Amid'e götürürken, Hasankeyf'in yönetimini de "payende-i sultanî" unvanıyla oğlu Halil'e vermiştir³³. Böylece Hasankeyf'te 230 yıldır devam eden Eyyubî hâkimiyetinin yerini, Akkoyunlu egemenliği almıştır.

Hasankeyf'teki Akkoyunlu dönemi ile ilgili geniş bir bilgiye ne yazık ki sahip değiliz. Ancak Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın, Osmanlı Devleti ile yaptığı Otlukbeli Savaşı (1473)'nda vefat eden oğlu Zeynel Bey için yaptırmış olduğu Zeynel Bey Türbesi halen o dönemin bir hatırası olarak Hasankeyf'de varlığını korumaktadır³⁴. Aynı zamanda Uzun Hasan'ın mühürdarı Şeyh Ali Bey'in, Hasankeyf'de idarecilik yaptığını biliyoruz³⁵. Diğer taraftan Akkoyunlular'ın, Hasankeyf'de para bastırdıklarına da şahit oluyoruz (Resim 1).

öldürürüm ki, hiç haberin olmaz", diye seslenir. Daha sonra el-Melikü'l Âdil Halef'in ölüm haberi duyulduğunda ölümün Baba Abdurrahman'ın bu sözü söylediği anda gerçekleştiği öğrenilir (*Kitab-ı Diyarbekriyye*, 237); İbn İyas (öl. 1524) ise el-Melikü'l Âdil Halef'in oğlu tarafından öldürüldüğünü, el-Melikü'l Âdil Halef'in ölümü ile amcaoğullarının, El-Melikü'l Âdil Halef'in oğluna karşı çıktıkları, neticesinde onu öldürerek Hasankeyf'i ele geçirdiklerini yazmıştır. Ayrıca onların aralarında büyük bir ihtilafın çıktığından bahseden İbn İyas, Uzun Hasan'ın bu durumdan faydalanarak burayı onların elinden aldığını zikreder (İbn İyas'tan naklen Koyuncuoğlu 2004, 40); Şeref Han Bitlisi ise bu olayı Uzun Hasan'ın bir tertibi ve kıskırtması olarak yorumlamaktadır. Ayrıca suikasti gerçekleştirenlerin isimlerini vermemekle beraber, İbn İyas gibi o da katilin el-Melikü'l Âdil Halef'in oğullarından biri olduğunu bildiriyor. Suikastı yapanın kendisine hükümdarlık sözü verilerek kandırıldığını iddia eden Şeref Han, bu makamın kendisine verilmediğini, böylece rezil olduğunu belirtiyor (*Şerefname*, 179-180).

³² Zeynelabidin ile Melik Eyyub'un idam edilişi, *Ahsenu't Tevarih*'te 1463-64 yılı olayları anlatılırken veriliyor (*Ahsenu't Tevarih*, 414-415).

³³ *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 222; ayrıca bkz. *Tur-Abdin Tarihi*, 41; Hinz 1992, 118-119; Erdem 2007, 86; John E. Woods, kuşatmanın Muharrem 866/Kasım 1461'de başladığını ve yedi ay kadar devam edip, Ramazan 866/Haziran 1462'de neticelendiğini bildirmekte; kale düştükten sonra sağ kalan Eyyubi beylerinden çoğunun katledildiğini yazmaktadır. Ayrıca Eyyubiler'in son kalesi olarak sayılabilecek Hasankeyf'in elden çıkmasının İbn Tagriberdî üzerinde derin iz bıraktığını, İbn Tagriberdî'nin Akkoyunlular'ın Diyar-ı Bekr bölgesinde gerçek bir güç olarak ortaya çıkmasını bu olaya bağladığını zikretmiştir (Woods 1993, 170).

³⁴ Yurttaş 1997, 121-122.

³⁵ Hinz 1992, 88.

Resim 1: Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup (1478-1490) adına Hasankeyf'te basılmış sikke³⁶.

Akkoyunlu Devleti'nin Hasankeyf'teki hâkimiyetleri uzun süreli olmamıştır. Uzun Hasan'ın 1478'de ölmesiyle Sultan Halil, Akkoyunlu tahtına çıkmıştır. Ancak kendisine muhalif olan odaklar bulunmaktadır. Onların faaliyetleri neticesinde devlet içerisinde karışıklıklar nüksetmiş, babasının yerine tahta çıkan Sultan Halil, kardeşleri ile saltanat mücadelesine girişmiştir. Nihayetinde Sultan Halil, 1478 yılında kardeşi Yakup'la yaptığı savaşta ölmüştür³⁷. Uzun Hasan'ın ölümünden sonra Akkoyunlu Devleti'nin kendi içinde yaşadığı karışıklıklar, Eyyubiler'in Hasankeyf'i yirmi yıllık inkıta döneminin ardından tekrar ele geçirmelerine zemin hazırlamıştır. 1482 yılında Hasankeyf'de Eyyubi hâkimiyeti tekrardan başlamıştır.

Hasankeyf'de İkinci Eyyubi Hakimiyeti

el-Melik II. Halil (1482-1511), Akkoyunlular'ın bölgeyi istilası sırasında Hama'ya gizlenmişti. Uzun Hasan'ın ölümüyle baş gösteren karışıklıklardan faydalanan II. Halil, Şirvanlı Mir Şah Muhammed³⁸'in yardım ve desteğiyle harekete geçmiş, öncelikle Akkoyunlular'ın hakimiyetindeki Siirt'i kılıç zoruyla ele geçirmiştir. Daha sonra Hasankeyf'in üzerine yürüyerek burayı savaş yapmadan, barış yoluyla Akkoyunlular'dan geri almıştır³⁹.

³⁶ <http://users.rcn.com/j-roberts/184.htm>

³⁷ Erdem 2007, 127-128.

³⁸ Şeref Han'ın verdiği bilgiye göre, onun ailesi uzun süre Eyyubi vezirliği yapmıştır (*Şerefname*, 180).

³⁹ *Şerefname*, 180.

Hasankeyf'i ele geçirerek, burada Eyyubi hâkimiyetini tekrar tesis eden el-Melik II. Halil'in bölgede itibarı oldukça artmıştır. Daha sonraki bahislerimizde açıklayacağımız üzere, yeni melikin Hasankeyf'teki iktidarı iki dönem halinde yaşanmıştır. II. Halil'in birinci hâkimiyet yıllarına denk gelen en önemli olay ileride Safevî Devleti'ni kuracak Şah İsmail'in Hasankeyf'i ziyaretidir. Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup (1478-1490)'un baskılarından bunalan Safevi hâkimi Şah İsmail, Diyar-ı Bekr üzerinden hacca gitmek için yola çıkmış, güzergahında bulunan Hasankeyf'e de uğramıştır. Bu ziyarette Hasankeyf, Eyyubî hâkimi el-Melik II. Halil, Şah İsmail (1501-1524)'in ablası ile evlenerek, Safeviler ile sıhriyet tesis etmiştir. Bu olay şarkıcılar ve dansçıların katıldığı büyük şenliklerle kutlanmıştır⁴⁰. Hasankeyf Eyyubi meliki, bölgede nüfuzunu artıran Safevîler ile tesis ettiği sıhriyet sayesinde, onlara karşı topraklarını güvende hissetmeyi amaçlamıştır. Ancak onun planları, arzu ettiği şekilde yürümecektir.

Şah İsmail, 1501 yılında Akkoyunlu Devleti'nin elinden Tebriz'i aldıktan sonra buraya yerleşerek, devletini tesis etmişti. Bir süre sonra el-Melik II. Halil onu kutlamak ve itaatini bildirmek için gittiği Tebriz'de tutuklanmıştır. Şah İsmail, el-Melik II. Halil'in karısı olan ablası ile çocuklarını da buraya getirtmiştir. el-Melikü'l Halil burada üç yıl kadar tutuklu kalmıştır⁴¹. Hasankeyf Eyyubi melikinin Safevîler'le kurduğu sıhriyet, görüldüğü üzere işe yaramamış, II. Halil, Şah İsmail'in Hasankeyf üzerindeki emellerinin ve ihtirasının kurbanı olmuştur.

Şeref Han Bitlisi'nin aktardığı bilgiye göre, el-Melikü'l II. Halil'in Tebriz'de tutuklanması üzerine Hasankeyf çevresindeki Şirvan ve Zirkan aşiretleri, onun oğlu Süleyman'ı (el-Melikü's II. Süleyman 1511-1514) kendilerine hükümdar tayin etmişlerdir. Safevîler'in sıkı kontrolü altında geçen üç yıllık hâkimiyet döneminden sonra, babası Tebriz'de kaldığı hapishaneden firar edince, hükümdarlıktan çekilip babasına itaat etmiştir⁴².

Hoca Sadettin ise el-Melikü'l II. Halil'in Safevî Devleti'ne esir düşmesi hakkında daha farklı bir aktarımda bulunmaktadır. Onun verdiği bilgiye göre Şah İsmail, kız kardeşi Hasankeyf Eyyubi hâkimi ile evli olmasına rağmen, Hasankeyf'i muhasara etmiştir. Bu muhasara beş yıl kadar devam etmiş, ancak el-Melikü'l Halil'in gayretli savunması sayesinde Şah İsmail kaleyi ele geçirememiştir. Bunun üzerine el-Melikü'l Halil'i bir hileyle yakalatarak hapsettirmiş, Hasankeyf ve civarını da Ustacalu oğlu Mehmet Bey'e

⁴⁰ *Şerefname*, 180-181.

⁴¹ *Şerefname*, 180-182;

⁴² *Şerefname*, 182;

bırakmıştır⁴³. Aslında daha sonra ayrıntılı ele alacağımız üzere, Şah İsmail'in Çaldıran Savaşı'ndan sonra, Amid'in zaptı için görevlendirdiği Karahan'a, Hasankeyf'den bir miktar Safevî kuvvetinin yardım için iştirak etmeleri⁴⁴, burada Safevî askerlerinin bulunduğunu teyit etmektedir. Muhtemelen Safevî askerleri, iç kalenin hâkimiyetini ellerinde bulundurmaktadırlar. Dolayısıyla Hasankeyf'de, el-Melikü'l II. Halil'in esaret yıllarında, yani Çaldıran Savaşı'na kadar olan süreçte Safevî nüfuzu söz konusudur.

el-Melikü'l Halil'in Hasankeyf'te İkinci İktidarı

Safeviler, Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları Çaldıran Savaşı'nda (1514) büyük bir bozguna uğrayınca, Diyar-ı Bekr bölgesindeki nüfuzları da zayıflamıştır. Bu yenilginin ardından, daha önce belirtildiği üzere, Safevî Devleti'nde meydana gelen karışıklıktan faydalanarak, hapsedildiği yerden firar etmeyi başaran el-Melik II. Halil, Başbüyük Bey'le birlikte hızla Diyar-ı Bekr bölgesine doğru yola koyulmuştur. Van civarında kendisini yakalamak isteyen Mahmudiyan aşiretinden kurtulmayı başaran el-Melikü'l Halil, Bitlis vadisini takip ederek Hasankeyf'e ulaşmıştır. Hatta bu tehlikeli seyahat esnasında yaşanan çatışmalarda, yanında yer alan Başbüyük Bey vefat etmiştir. Hasankeyf'e ulaştığında başta hükümdarlık tahtında oturan oğlu el-Melikü's Süleyman ve diğer çocukları olmak üzere herkes ona itaatini bildirmiştir.

el-Melik II. Halil'in iktidarının ikinci dönemindeki ilk icraatı Safeviler'in elinden Siirt'i almak olmuştur⁴⁵.

Ancak II. Halil'in hâkimiyetini tam olarak tesis etmesi için şehirde bazı engeller söz konusudur. Bunlardan en önemlisi Safeviler'in şehri ilk istilası sırasında kaleye muhafız sıfatıyla yerleştirdiği Beşnevi Kürtleri'nin tutumudur. Alevi akidelerini de benimseme eğiliminde olan Beşnevi Kürtleri kaleyi el-Melik II. Halil'e teslim etme taraftarı değillerdir. Hatta II. Halil'in şehre geldiğini duyduklarında, Bohtan Vilayetine bağlı Tor taraflarına haber göndererek kale savunmasında kendileri için gerekli olacak yiyecek ve diğer gerekli malzemelerin teminine çalışmışlardır. II. Halil onlardan daha hızlı davranarak, onlara karşı saldırı düzenlemiştir. Beşnevi Kürtleri, fazla bir direnç göstermeden el-Melik II. Halil'e itaatlerini bildirmek zorunda kalmışlardır. Beşnevi Hüseyin Bey ile barış yapan Hasankeyf Eyyubi meliki, ona itaatinin bir

⁴³ Tacü't Tevârih, 247-248.

⁴⁴ Zeyl-i Heşt-i Bihîst, vrk. 75b; ayrıca krş. Tacü't Tevârih, IV, 252; Hammer 1984, 1085; Göyünc 1991, 17.

⁴⁵ Şerefname, 182.

hediyesi olarak Bali Köyü'nün mülkiyetini vermiştir⁴⁶. Böylece Hasankeyf'de nizamı sağlama noktasında ilk adımı atmıştır. Ancak Safevîler halen bölgede, dolayısıyla Hasankeyf Eyyubileri üzerinde baskısını hissettirmektedir.

el-Melikü'l II. Halil, Safevîler'in bölgedeki emelleri ve kendisine karşı sergiledikleri olumsuz tutum sebebiyle Osmanlı Devleti'ne yaklaşmak zorunda kalmıştır. el-Melikü'l II. Halil'in bu siyasetinde, Diyar-ı Bekr bölgesinin Osmanlı Devleti'ne ilhakını yaptığı propagandalarla kolaylaştıran *Heşt-i Bihişt* adlı eserin de yazarı olan XVI. yy. Osmanlı müelliflerinden İdrisi Bitlisî'nin önemli rolü olmuştur. Onun gayretleriyle Hasankeyf Eyyubi meliki el-Melikü'l II. Halil, Bitlis hâkimi Emir Şerefeddin, Hizan hâkimi Emir Davud, Sason hâkimi Ali Bey, Nemran hâkimi Abdal Bey gibi önemli beyler, bölgedeki Kürt emirlerden yirmi beş kişiyle beraber Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin liderliğinde kurulan bu ittifak grubu, vakit kaybetmeden bölgeyi Safevîler'den arındırmak için harekete geçmiştir⁴⁷.

Diyar-ı Bekr'de böyle bir ittifakın kurulmasına Şah İsmail kayıtsız kalmamış, Çaldıran Savaşı'nda ölen Ustacalu oğlu Mehmed Han'ın kardeşi Karahan'ı, Urfa hâkimi olan Durmuş Bey'le beraber Amid'in zaptı için görevlendirmiştir. Bu arada Şah İsmail bölgede yer alan Safevî askerlerine bir çağrı yaparak, Karahan'ın etrafında birleşmelerini emretmiştir. Bu çağrıya Hasankeyf'de yer alan bir miktar Safevî kuvveti de iştirak etmiştir⁴⁸. Daha önce bahsedildiği üzere, bu durum, Hasankeyf'deki Safevî varlığını göstermektedir. Nihayetinde Karahan beş bin kişilik bir kuvvetle Amid'i kuşatmış, bunun üzerine Amid halkı, İdrisi Bitlisî aracılığıyla Yavuz Sultan Selim (1512-1520)'den yardım talebinde bulunmuşlardır. Onlara yardım amacıyla Amasya'da bulunan, aslen Amid'li olan Yiğit Ahmet gönderilmiştir. Yiğit Ahmet kuşatma hattını yararak şehre girmişse de Safevîler'in kuşatması devam etmiş, bir yıl kadar sürmüştür. Bu sefer Amid'de mahsur kalanların kurtarılması için İdrisi Bitlisî'nin tavsiyesiyle Bayburt'ta bulunan Bıyıklı Mehmed Paşa

⁴⁶ *Şerefname*, 182-183; Yine aynı eserde Beşnevî Kürtleri'nin Safevî Devleti ile işbirliği yapmasının nedeni olarak, dönemin Ceziret-i ibn Ömer (Cizre) hâkimi Emir Şeref bin Emir Bedir'in aralarındaki eski bir düşmanlığa binaen, kendisine karşı Beşnevî aşiretinin muhalif bir tavır takındığı bahanesiyle El-Melik II. Halil'e Mir Muhammed Beşnevî'yi öldürmesini istemesi; akabinde II. Halil'in bu isteğe riayet ederek Mir Muhammed Beşnevî'yi, ayrıca çocuk ve adamlarından müteşekkil on beş kişiyi öldürmesi olarak gösterilmektedir (*Şerefname*, 183-184).

⁴⁷ *Zeyl-i Heşt-i Bihişt*, vrk. 67b; ayrıca krş. *Tacü't Tevârih*, IV, 248; Uzunçarşılı 1988, 275; Göyünç 1991, 16-17; Sevgen 1968, 58-59.

⁴⁸ *Zeyl-i Heşt-i Bihişt*, vrk. 75b; ayrıca krş. *Tacü't Tevârih*, IV, 252; Hammer 1984, IV, 1085; Göyünç 1991, 17.

gönderilmiştir. Nihayetinde bölgedeki birçok Kürt emirinin de desteğiyle⁴⁹ şehir Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir (1515)⁵⁰.

Amid kuşatmasını kaldırarak, geri çekilmek zorunda kalan Safevî komutanı Karahan, Mardin çevresine gelmiş, ancak kaleye kapanmayı uygun bulmayarak Sincar istikametine yönelmiştir⁵¹. Bu arada Amid'den ayrılıp Karahan'ın peşine düşen Osmanlı ordusu, Safevîler'in elinde bulunan Mardin'i ele geçirmek için harekete geçmiştir. Şehrin nasıl alınacağı yönünde yapılan mütalaaların ardından, en uygun yöntemin Mardin halkı ile iyi ilişkiler içinde olan Hasankeyf Eyyubi hâkimi II. Halil'in şehir halkıyla görüşürülerek sulh yoluyla buranın alınmasının olduğu kararına varılmıştır. II. Halil, yanına aldığı beş yüz kişilik kuvvetle hisarın eteğine kadar gelmiş, burada İdrisi Bitlisi'nin yazılı mesajını karşı tarafa ulaştırmıştır. Bu mesajda şehrin teslim edilmesi halinde kimsenin malına ve canına zarar verilmeyeceği özellikle vurgulanmıştır. Bunun üzerine şehrin kapıları Osmanlı Devleti'ne açılmış⁵², Safevî kuvvetleri iç kaleye çekilmek zorunda kalmışlardır (1515)⁵³.

Safevî kuvvetlerinin komutanı Karahan, Mardin şehrinin Osmanlı Devleti'nin eline geçtiğini öğrenince Sincar'dan derhal geri dönmüştür⁵⁴. Yavuz Sultan Selim, Karahan'ın Mardin'e tekrar döndüğü haberini alınca, bölgeye yardım amacıyla Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa'yı ve yeni kuvvetler göndermiştir⁵⁵. Şah İsmail de buna karşı hamle olarak Karahan'ın ordusunu takviye etmiştir. Karahan, Hasankeyf-Amid arasında yer alan Kerh (Üçtepe) bölgesine konuşlanarak, olumsuz bir gelişme halinde halen nüfuzlarının devam ettiği Hasankeyf ve Mardin Kalelerine sığınmayı düşünmüştür⁵⁶. Çerkez Hüseyin Bey'in komutasındaki Osmanlı Devleti öncü kuvvetleri, Karahan'a mağlup olmuşlarsa da (1516), Bıyıklı Mehmed Paşa kumandasında takviye

⁴⁹ İdrisi Bitlisi, kuşatmaya katılacak olan bölgedeki Kürt emirlerinin birleşmesi için en uygun nokta olarak Hasankeyf'i görmüş, burada toplanılmasını istemiştir (İdrisi Bitlisi'den naklen Hammer 1984, IV, 1085). Bu durum Hasankeyf'in bölge açısından kilit bir nokta olduğunu göstermektedir.

⁵⁰ *Selimname*, 399-400; *Zeyl-i Heşt-i Bihîşt*, vrk. 75b; ayrıca krş. *Tacü't Tevârih*, IV, 256-258; Hammer 1984, IV, 1086; Uzunçarşılı 1988, 274; Göyünç 1991, 17-18.

⁵¹ *Zeyl-i Heşt-i Bihîşt*, vrk. 79b; ayrıca krş. *Tacü't Tevârih*, IV, 258; Göyünç 1991, 18.

⁵² Celalzade Mustafa, Mardin'in ele geçirilmesi hadisesinde el-Melikü'l II. Halil ve İdrisi Bitlisi öncülüğünde yapılan barış girişimlerinden bahsetmeyip; çok sert bir muhasaranın ardından buranın ele geçirildiğini belirtmiştir (*Selimname*, 400).

⁵³ *Tacü't Tevârih*, IV, 259-260; Hammer 1984, IV, 1090.

⁵⁴ *Zeyl-i Heşt-i Bihîşt*, vrk. 80a; ayrıca krş. *Tacü't Tevârih*, IV, 261; Göyünç 1991, 20.

⁵⁵ *Selimname*, 401; ayrıca krş. *Tacü't Tevârih*, IV, 261; Hammer 1984, IV, 1093; Göyünç 1991, 21.

⁵⁶ *Zeyl-i Heşt-i Bihîşt*, vrk. 81a vd.; ayrıca krş. *Tacü't Tevârih*, IV, 262-263; Hammer 1984, IV, 1093-1094; Göyünç 1991, 22.

edilmiş Osmanlı ordusu tekrar Karahan'ın üzerine saldırmıştır. Karahan'ın bir tüfekten çıkan mermiyle vurularak ölmesi, Safevî kuvvetlerinin dağılmasını, Osmanlı Devleti'nin de nihai bir zafer kazanmasını sağlamıştır (1516). Hasankeyf Eyyubileri Osmanlı ordusunun sol kanadında savaşa iştirak ettikleri gibi, savaşın Osmanlı Devleti'nin lehine sonuçlanmasında büyük pay sahibi olmuşlardır⁵⁷.

Bu savaşın kazanılmasından sonra Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği raporda, el-Melik II. Halil'in Hasankeyf Kalesi'ni almak için takviye kuvvetlerle beraber buraya gönderildiği belirtilmiştir⁵⁸. İdrisi Bitlisi ise bu konuyu Yavuz Sultan Selim'e iletirken, II. Halil'in yanında Bitlis Emiri Şeref Bey, Hizân hâkimi Emir Davud, Sason hâkimi Emir Mehmed Bey, Mehmed Bey Zeraî ve emrindeki kuvvetlerin bulunduğunu yazmaktadır. Ayrıca bu ordunun, Diyar-ı Bekr'in derbendi olarak tanımladığı Hasankeyf surlarını on beş gün zarfında zaptettiğini ancak Safevî kuvvetlerinin iç kaleye çekilerek burada direnişlerini devam ettirmekte olduklarını belirtmiştir⁵⁹. Bu arada Osmanlı ordusu Mardin Kalesi'ni muhasara ederek ele geçirmiştir. Mardin Kalesi'nin düşmesinden sonra Hasankeyf'te kaleyi savunan Safevîler'in direnci kırılmış, el-Melik II. Halil'in gayretli tutumu, İdrisi Bitlisi'nin arabuluculuğu ile kale sulh yoluyla alınmış, içerde bulunan Safevî kuvvetlerinin Azerbaycan'a gitmelerine izin verilmiştir. Ardından buranın idaresi tekrar el-Melik II. Halil'e verilmiştir⁶⁰. Ama artık Hasankeyf'de 1232 yılında tesis edilen, 1462 yılında Akkoyunlular'ın yirmi yıl süreyle kesintiye uğrattığı, toplam 264 yıl süren Eyyubi hâkimiyeti sona ermiştir.

Hasankeyf'te Osmanlı Hâkimiyeti'nin Başlaması

1516 yılında Yavuz Sultan Selim adına Hasankeyf'de basılan sikke (Resim 2), burada söz konusu tarihte artık Osmanlı hâkimiyetinin başladığını göstermektedir⁶¹. Yine Hasankeyf'de bulunan Küçük Mescid'de yer alan 1517 tarihli Osmanlıca kitabe⁶², bu yapı inşa edildiğinde burada Osmanlı hâkimiyetinin var olduğuna işaret etmektedir.

⁵⁷ *Zeyl-i Heşt-i Bihişt*, vrk. 82b-83a; ayrıca krş. *Tacü't Tevârih*, IV, 264-267; Hammer 1984, IV, 1094; Göyünç 1991, 24, 28.

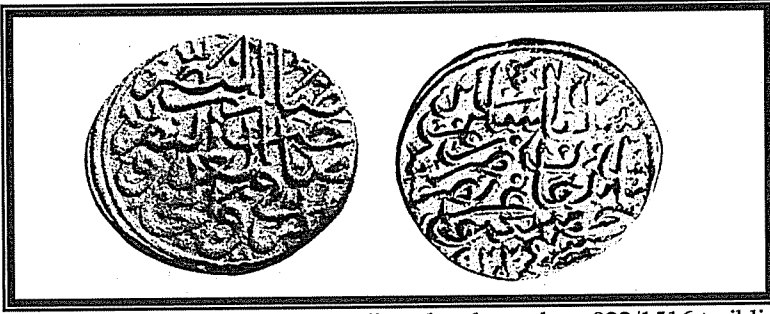
⁵⁸ Feridun Bey'in (Münşeati's Salatin, I, İstanbul 1274-1275, 418-419) eserinden naklen Göyünç 1991, 30.

⁵⁹ İdrisi Bitlisi'den naklen Göyünç 1991, 31.

⁶⁰ *Zeyl-i Heşt-i Bihişt*, vrk. 84b; ayrıca krş. *Tacü't Tevârih*, IV, 268-269; Göyünç 1991, 34.

⁶¹ Artuk 1988, 416.

⁶² Yurttaş 1991, 147.

Resim 2: Hasankeyf'te Yavuz Sultan Selim adına bastırılmış 922/1516 tarihli sikke.

Osmanlı Devleti, Hasankeyf'i aldıktan sonra buranın yönetimini bir süre daha Eyyubi hanedanlığı mensuplarına vermiştir. II. Halil ölünce yerine oğlu el-Melikü'l Hüseyin geçmiştir. el-Melikü'l Hüseyin tahta geçer geçmez kardeşleri el-Melikül Ali ve el-Melikü'l Muhammed'i tutuklatmıştır. Bunun üzerine Erzen'de bulunan diğer kardeşi el-Melik II. Süleyman, Diyar-ı Bekr beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya sığınmış, idareyi ele geçirmek için ondan yardım istemiştir. Hüsrev Paşa, el-Melikü'l Hüseyin ile tutukladığı kardeşlerini Amid'e getirtmiş, burada yapılan muhakemenin neticesinde el-Melikü'l Hüseyin'in öldürülmesine ve yerine el-Melik II. Süleyman'ın geçirilmesine karar verilmiştir⁶³.

Daha önce babası el-Melik II. Halil'in Tebriz'de kaldığı üç yıllık tutukluluk döneminde hükümdarlık yapan el-Melik II. Süleyman, bu sefer Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)'ın emirnamesiyle yeniden Hasankeyf'in yöneticisi olmuştur. Diğer iki kardeşi ona karşı çıkmışlar ve aralarında çatışmalar olmuştur. Kardeşi el-Melikü'l Ali fazla direnmeden, Bitlis hükümdarı Şeref Han'a kaçmıştır. Çevredeki aşiretler de el-Melikü'l Hüseyin'in ölümünden sorumlu tuttukları için el-Melikü's Süleyman'a karşı isyan etmişlerdir. Duruma hâkim olamayacağını anlayan el-Melikü's Süleyman, hükümdarlıktan feragat ederek şehrin anahtarını Hüsrev Paşa'ya devretmiştir (1524). Kanuni Sultan Süleyman, kendisine mükâfat olarak Ruha (Urfa)'nın yönetimiyle beraber yedi yüz bin akçe vermiştir⁶⁴. Böylece Hasankeyf'teki Eyyubi hanedanlığı da buradan ayrılmıştır.

⁶³ Şerefname, 184-185.

⁶⁴ Şerefname, 186.

Sonuç

Adına ilk olarak Asur yazıtlarında rastladığımız Hasankeyf özellikle, Roma-İran çatışmalarında önemli bir mücadele sahası haline gelmiş ve söz konusu devletler arasında sıklıkla el değiştirmiştir. İşte bu mücadeleler devam ederken Bizans İmparatoru II. Konstantinos, topraklarını Sasani saldırılarından korumak amacıyla burada bir kale inşa ettirmiştir. Bizans için artık bir uç kalesi olan Hasankeyf'in stratejik önemi, bu tarih itibarıyla daha da artmıştır. VII. yüzyılın ilk yarısında İslâm orduları tarafından fethedilen Hasankeyf, Hülefa-i Raşidin döneminin ardından bir süre Emevi ve Abbasi valileri tarafından yönetilmiştir. Ardından Hamdani ve Mervanî hâkimiyetlerini yaşayan Hasankeyf'in, İslâm hâkimiyetinin ilk yılları olarak değerlendireceğimiz bu devirde pek parlak bir dönem yaşadığını söyleyemeyiz. Ancak buranın özellikle Türk hâkimiyetinin tesis edildiği XI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yıldızının parladığı aşîkârdır.

Artuklu ve Eyyubi devirlerinde en ihtişamlı dönemlerini yaşayan Hasankeyf, bu çalışmada değinildiği üzere XIII. yüzyılın ortalarından itibaren İlhanlılar'ın baskı ve tazyiklerinden olumsuz etkilenmiştir. XIV. yüzyılın ikinci çeyreğine gelindiğinde ise İlhanlılar'da meydana gelen çözümlerden yararlanarak bölgede nüfuz elde eden Karakoyunlu ve onun ardından Akkoyunlu Türkmenler'inin bölgede Hasankeyf açısından olumsuz faaliyetlerde buldukları görülmektedir. Yaşanan tüm bu gelişmeler şehrin zarar görmesine ve gelişiminin sekteye uğramasına neden olmuştur. Bu süreç içerisinde Timur'un da bölgede çeşitli faaliyetler içerisinde bulunduğu görülmektedir. Hısn-ı Keyfa Eyyubi melikleri, bu devirde gerek stratejik, gerekse ticarî anlamda büyük öneme sahip olan şehri, siyasî manevralarla ellerinde tutmayı başarmışlardır. Ancak bölgedeki bu mücadele giderek şiddetini artırmış, nihayetinde Hasankeyf, 1262 yılından itibaren yirmi yıl sürecek Akkoyunlu hâkimiyetine girmiştir. Daha sonra tekrar Eyyubi melikleri tarafından ele geçirilen şehir üzerinde bu sefer Safeviler ve Osmanlılar nüfuzlarını artırma çabasına girişmiş; nihayetinde ise Hasankeyf, 1516 yılında Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir. Tüm bu gelişmeler, Hasankeyf'in içerisinde yer aldığı bölgenin yani Diyar-ı Bekr'in, dolayısıyla da Hasankeyf'in Ortaçağ'ın ikinci yarısında oldukça stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Son zamanlarda adını, Dicle Nehri üzerine yapılacak olan Ilısu Barajı'nın suları altında kısmen kalacak olması sebebiyle duyduğumuz Hasankeyf, Osmanlı Devleti'nin son devirlerinden itibaren yalnızlığına terk edilmiş, tarihî eserlerin birçoğu bakımsızlıktan harap olmuş, hatta birçoğu bilinçsiz ve işgüzar çevreler tarafından tahrip edilmiştir. Kısa zaman önce kazı

çalışmalarına başlanan Hasankeyf'de, kazı çalışmaları halen devam etmektedir. Ve her vurulan kazmada Hasankeyf'in geçmişi üzerindeki sis perdeleri biraz daha aralanmakta, uzun zamandır suskunluğa gark olan bu yer, başta Hasankeyfliler ve Hasankeyf üzerine çalışan akademisyenler olmak üzere herkese yeni sürprizler sunmaktadır. Zamanla yarışılarak yapılan bu çalışmalar, güzel sonuçlar vermektedir. Ancak söz konusu baraj inşaatının tamamlanmasıyla birlikte, halen geçen zamana inat ayakta duran, ayrıca büyük emeklerle ortaya çıkarılan kültür miraslarının sular altında kalması içten bile değildir. Üzülerek belirttiğimiz bu durum, bu zamana kadar tarihî geçmişi hakkında çok az sayıda akademik çalışma yapılan Hasankeyf üzerine nitelikli çalışmalar yapmayı zorunlu kılmaktadır. Yapılacak her yeni çalışma, Hasankeyf'in tarihini kayıt altına alınmasını sağlayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

a. Tarihi Kaynaklar

- Ahsenü't Tevârih* Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't Tevârih*, Türkçe trc. Mürsel Öztürk, Ankara 2006.
- el-Alâku'l* İbn Şeddad, *el-Alâku'l – Hatıra fî Zikri Ümerâ'i-Şam ve'l – Cezire*, III/II, nşr. Y. Abbare, Dimaşk 1978.
- Kitab-ı Diyarbekriyye* Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Türkçe trc. Mürsel Öztürk, Ankara 2001.
- Nuzhetu'l- Kulûb* Hamdullah el-Müstevfi, *Nuzhetu'l- Kulûb*, nşr. ve İng. trc. G. le Strange, Londra 1915.
- Selimname* Celalzade Mustafa, *Selimname*, haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ankara 1990
- Şerefnâme* Şeref Han Bitlisi, *Şerefnâme*, Türkçe trc. M. Emin Bozarıslan, İstanbul 1990.
- Tacü't Tevârih* Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't Tevârih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, IV, Ankara 1992.
- Tur-Abdin Tarihi* Mor Afrem Bet-Barşawmo, *Tur-Abdin Tarihi*, Arapça'dan Türkçe'ye trc. Vahap Kelat, Mardin 1996.
- Zafernâme* Nizameddin Şami, *Zafernâme*, Türkçe trc. Necati Lugal, Ankara 1987
- Zeyl-i Heşt-i Bihîşt* Ebü'l Fazl Mehmed Efendi, *Zeyl-i Heşt-i Bihîşt*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Kısmı, no. 2447.

b. Kitap ve Makaleler

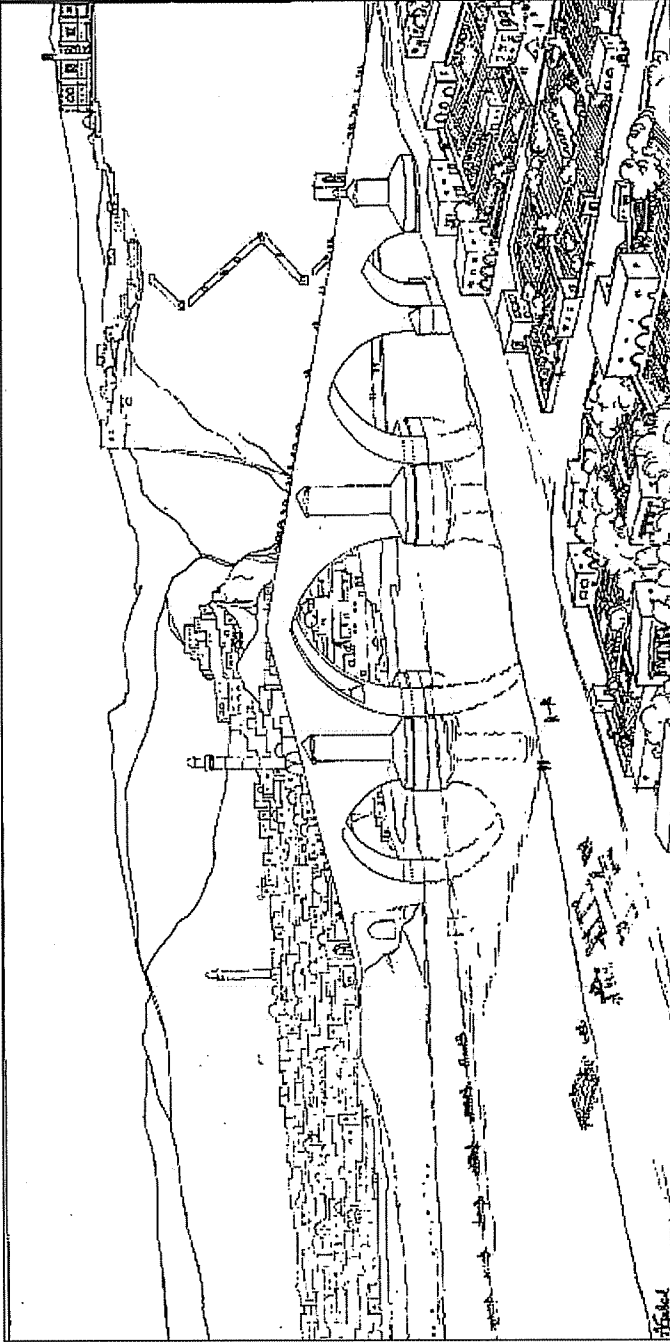
- Aka 1990 İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hâkimiyeti", *Türk Kültürü*, sayı: 325, Mayıs, 295-303.
- Artuk 1988 İbrahim Artuk, "Yavuz Sultan Selim'in Harput ve Hısn-ı Keyfa'nın İlhakı İle İlgili İki Sikkesi", *İsmail Hakkı Uzunçarşılıya Armağan*, Ankara, TTK Yay. VII-70, 415-420
- Bosworth 2005 Clifford Edmund Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslâm Devletleri*, Türkçe trc. Hande Canlı, İstanbul.
- Cahen 1955 Claude Cahen, "Contribution de l'histoire du Diarbakr au XIV e siecle", *Journal Asiatique*, 1955, 65-100.

- Çetin Altan Çetin, “Hısn Keyfa (Hasankeyf) Eyyubi Meliklerinin Memlûklarla İlişkilerine Dair Kayıtlar”, *I. Uluslararası Batman ve Çevresi, Tarih ve Kültür Sempozyumu (15-17 Nisan)*, Basılmamış Bildiri.
- Erdem ve Paydaş 2007 İlhan Erdem ve Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, Ankara 2007.
- Göyünç 1991 Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara.
- Halil Edhem 1927 *Düvel-i İslâmiye*, İstanbul.
- Hammer 1984 Baron Joseph von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, haz. Çevik Kılıç, Erol Kılıç, IV, İstanbul.
- Hinz 1992 Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Türkçe trc. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara.
- Gündüz 1997 Tufan Gündüz, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri*, Ankara.
- Honigmann 1970 Ernst Honigmann, *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, Türkçe trc. Fikret Işıltan, İstanbul.
- Koyuncuoğlu 2004 Tülay Koyuncuoğlu, “İbn İyas’ın “*Bedâi’ez-Zuhûr fi Vekâi’ed-Duhûr*” Adlı Eserindeki Ramazanoğulları Beyliği ve Akkoyunlular ile İlgili Kayıtlar”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Mıynat 2008 Ali Mıynat, “*Bir Ortaçağ Kenti: Hasankeyf*”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla.
- Palmer 1990 Andrew Palmer, *Monk and Mason on the Tigris Frontier: The Early History of Tur Abdin*, Cambridge.
- Roux 2001 Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Türkçe trc. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, İstanbul.
- Sevgen 1968 Nazmi Sevgen, “Kürtler II”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, VI, İstanbul, 44-61.
- Spuler 1987 Bartold Spuler, *İran Moğolları*, Türkçe trc. Cemal Köprülü, Ankara.
- Sümer 2001 Faruk Sümer, “Karakoyunlular”, *TDVİA*, XXIV, 434-438.
- Turan 1980 Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul.

Eyyubi Hanedanlığının Son Kalesi Hasankeyf'in Düşüşü

- Uzunçarşılı 1988 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara, TTK Yay.
- Yurttaş 1991 Hüseyin Yurttaş, *Hasankeyf Yapılarının Sanat Tarihimizdeki Yeri* (2 cilt), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Yurttaş 1997 Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* (Erzurum) 3, 121-151.
- Yuvalı 1998 Abdülkadir Yuvalı, "Hülagû", *TDVİA*, XVIII, 474-475.
- Woods 1993 John E. Woods, *Akkoyunlular*, Türkçe trc. Sibel Özbudun, İstanbul.

Ali Mıynat

Albert Gabriel'in çiziminden Hasankeyf'in Görünümü